

Türkiye'de Ailelerin Refah Düzeyi*

Welfare of Family in Türkiye

Ahmet PAYZUN

Dr. Çağla DİNER**

Öz

Türkiye'de ailelerin refah kavramlaştırmalarını öğrenmek ve de ailelerin refah düzeylerini saptamak amacıyla gerçekleştirilen bu çalışma, nicel ve nitel veri derleme tekniklerinin birlikte kullanıldığı kapsamlı bir alan araştırması olarak tasarlanmış ve 2010 yılında gerçekleştirilmiştir.

Anahtar kelimeler: refah, aile, aile refahı

Abstract

This study carried out to determine the conceptualization of welfare by families in Turkey and the welfare levels of families, has been designed as a comprehensive field study where qualitative and quantitative data collection methods have been used collectively and has been implemented in year 2010.

Keywords: welfare, family, family welfare

* Bu makale T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğüne yapılan aynı adlı araştırmadan üretilmiştir.

** Kadir Has Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI VE YÖNTEMİ

Aile refahı eğer, içinde bulunulan an ve gelecek açısından toplumsal, ekonomik, sosyo-psikolojik ve hatta politik bağlamda bir “iyilik hali” (well-being) olarak ele alınırsa, bu “iyilik hali”nin zamana, mekana ve içinde bulunulan konuma göre önemli farklılaşmalar göstermesi beklenmelidir. Aile refahının bir “iyilik hali” olarak ele alınması, bir bağlamda yoksulluktan – varsılığa uzanan gelir bazlı, bir başka bağlamda toplumda özenilenden, göz ardı edilene uzanabilen toplumsal katmanlaşma bazlı yaklaşımlarla ele alınmasını mümkün kılacağı gibi, nesnel ölçütlerin ötesinde ya da nesnel ölçütlerden bağımsız bir biçimde öznel ölçütlerle de irdelenebilmesini mümkün kılacaktır. Dolayısıyla ailelerin “iyilik hali” tanımının birçok etmen ve konuma bağlı olarak değişebileceği kabulü, “kır-kent, bölge, gelir grupları”nın yanı sıra mevcut durum kadar beklentilerin değişimi, yaşam tarzları, gelenekler, yapabilirlikler, sosyal ve kültürel faaliyetler, çocukların eğitimi ve benzeri birçok öğenin, beklenti ve tercihlerin farklılaşmasının ölçülmesi gereğini doğurmaktadır. Ancak aile refah düzeyi gibi geniş ve sınırları tartışma konusu olan bir kavramlaştırma, kaçınılmaz olarak hem kuramsal hem de yöntemsel kimi sınırlılıkların oluşmasına ve dolayısıyla daraltılmış araştırma çerçevelerinin üremesi ihtiyacını doğurmaktadır. “Türkiye’de Ailelerin Refah Düzeyi” araştırması, ailelerin ve bireylerin refah düzeyini araştırma tasarımıyla belirlenen bir kavramsal ve metodolojik çerçeve içinde, sosyal ve kültürel boyutlarıyla ölçmeyi amaçlayan bir araştırma olarak düşünülmüş ve araştırmada nicel ve nitel araştırma teknikleri birlikte kullanılmıştır.

Nicel Araştırma

Nicel saha çalışması Türkiye nüfusu genelini kapsamıştır. Çalışmada çok aşamalı, tabakalı, kendiliğinden ağırlıklı küme örnekleme modeli benimsenmiştir. Bu model yerleşim yerlerine ve nüfusa oranlı bir çerçeveye dayanmaktadır.

Hanelerin yerleşik oldukları yerleşim yerleri önce kır ve kent olarak ikiye ayrılmıştır. Kentsel alan tanımı, nüfusu 20.000 ve üzerinde olan yerleşim yerleri için kullanılmış olup, kentsel alanlar;

1. Metropoller (Yalnızca İstanbul, Ankara ve İzmir anakentleri),
2. Kentler (Nüfusu yüzbin’in üzerinde olan ve metropoller dışındaki tüm kentler),
3. Kasabalar (Yirmibin ile yüzbin arası nüfuslu yerleşim yerleri),

olarak tanımlanmıştır

2009 yıl sonu nüfus verilerine göre Metropollerde toplam nüfusun yüzde 28,07’si, Kentlerde yüzde 29,93’ü, Kasabalarda ise yüzde 12,04’ü yaşamaktadır. Kırsal kesim, yüzde 5,49’luk kırsal ilçe ve yüzde 24,47’lik belde ve köylerle birlikte nüfusun yüzde 29,93’ünü barındırmaktadır. Toplam Türkiye nüfusu, ağırlıkları yüzde 3,03 ile yüzde 17,80 arasında değişen 12 NUTS bölgesine dağılmıştır. Araştırma örneklem planı bölge ve yerleşim tabakaları ağırlıklarını göz önüne alan, kendiliğinden ağırlıklı küme örnekleme modeline göre hazırlanmıştır. Alan araştırma uygulaması; 3 metropol, 22 kent, 16 kasaba, 14 kırsal ilçe, 110 belde ve köy olmak üzere toplam 165 idari yerleşim merkezinde, 450 kümeden ve her kümede de 20 haneden yüz yüze görüşme ve yapılandırılmış anket kullanımı yoluyla veri toplanarak tamamlanmıştır. Araştırmada örneğe çıkan her haneden 18 ya da üzeri yaşta bir denek seçilmiş ve seçilen deneklerin yüzde 95,79’u ile görüşülerek, 8.621 denekten veri toplanması gerçekleştirilmiştir.

Nitel Araştırma

Araştırmanın nitel veri toplama kapsamında 12 odak grup toplantısı ile 120 derinlemesine tekli görüşme yapılmıştır. Odak grup toplantıları bir moderatör yönetiminde 5 –7 katılımcılı gruplarla gerçekleştirilmiş olup, bu grupların 5’i İstanbul’da, diğer 7’si ise 4 ayrı bölgede

(Ege'de 1, Batı Anadolu'da 3, Akdeniz'de 2 ve Orta Anadolu'da 1) yapılmıştır. Odak grup toplantıları; 18 ve daha üzeri yaşlarda olan, seçilen grubun özelliğine uygun ve grubun homojenliğini bozmayacak 5 – 7 gönüllü katılımcıyla oluşturulmuş gruplarla gerçekleştirilmiştir.

Derinlemesine tekli görüşmeler 12 ayrı bölgede 3 ile 24 arasında değişen katılımcıyla yapılmış olup, en yoğun görüşme (24 görüşme) İstanbul'da gerçekleştirilmiştir. Beş bölgede (TR3 / TR4 / TR5 / TR6 / TRC) 10 ile 16 arasında değişen sayıda derinlemesine tekli görüşme yapılırken, kalan altı bölgenin her birinde ise 3 ile 8 arasında değişen görüşme yapılmıştır.

Derinlemesine tekli görüşmeler ve odak grup toplantıları yoluyla derlenen bilgiler; araştırmanın genel tasarımına ve nicel verilerin değerlendirmesine açılım sağlamasının ötesinde, aile refahı çalışmasının bir bölümü olarak rapor da ayrıca ele alınıp, sergilenmiştir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1 Refah Literatürü

Refah literatüründe karşımıza ilk çıkan soru: 'refah' tanımlarken ve ölçerken kişilerin kendi refah değerlendirmeleri mi ölçüt olarak alınmalı, yoksa 'iyi yaşam'ın nasıl olacağını kavramsallaştırıp bu kavramsallaştırmaya göre mi refah ölçülmeli? Sugden kişisel tercihler ve kişisel değerlendirmelerin ölçüt alınması gerektiğini söylerken, Sen öncelikle bir insan için 'iyi yaşam' nasıl olmalı sorusunun yanıtlanmasını ve refah kavramının bu yanıtla göre ölçülmesi gerektiğini savlıyor.¹ Tabii bu durum yeni bir soru çıkarıyor karşımıza: 'iyi yaşam nasıl olmalıdır' sorusuna kim yanıt verecek? Bir insanın başka bir insanın yaşamının ne kadar iyi ne kadar kötü olduğu

hakkında bir yargıda bulunması mümkün müdür? Sen'e göre, iyilik halinden bahsedebilmek için olmazsa olmaz, herkesin üzerinde anlaşmaya vardığı bir takım koşullar zaten var; bunların dışında da iyi bir toplumda iyi bir yaşam nasıl olmalıdır, konuşulup tartışılabilir ve ortak bir noktaya varılabilir. Örneğin Sen, bireylerin özgürlüklerini refahın temel yapı taşları olarak görmekte ve temel özgürlükleri, açlık, beslenme yetersizliği, önlenebilir hastalıklar ve erken ölümden kaçınabilme, eğitim alabilme, siyasal katılımdan ve serbestçe ifade imkânından yararlanabilme gibi temel kapasiteleri ile tanımlamaktadır.²

Sen'in 'yapabilirlik yaklaşımı' (Capability Approach) olarak Türkçeye çevirdiğimiz refah kavramsallaştırması, kişilerin sahip olduğu kaynaklardan çok, kişilerin sahip olabilecekleri fırsatları ön plana çıkarmaktadır. Bu yaklaşıma göre, kaynakların kendisi insana refah sağlamaz; refahı sağlayan şey, insanın bu kaynakları kullanarak yapabilecekleridir.

Söylediğimiz gibi refah literatüründe 'yapabilirlik yaklaşımı' (Capability Approach) diye anılan bu yaklaşım, kişilerin ne olabilecekleri ve ne yapabilecekleri üzerinde durmaktadır. Bir başka deyişle, kişilerin kendi yaşam tarzlarını belirleyebilme fırsatları olması üzerinde durmaktadır. Ancak bu yaklaşım, kişilerin amaçladıkları ve diledikleri yaşam tarzına sahip olabilme fırsatları (capabilities) ile şu anda yapmakta oldukları şeyleri ve yaşamakta oldukları durumları (functionings) birbirinden ayırmaktadır.³ Bu tür bir 'refah' kavramsallaştırmasında göz önünde bulundurulması gereken iki durum vardır. Bunlardan biri, kişinin bugün iyi beslenebiliyor olması, önlenebilir ve tedavi edilebilir hastalıklardan müstarip olmadan yaşayabiliyor olması veya bu temel koşullardan

¹ R. Sugden. "Welfare, resources, and capabilities: A review of Inequality Re-examined by Amartya Sen", Journal of Economic Literature" 34, pp. 1947-1962; A. K. Sen, "Development as Freedom", 1999, New York: Knopf Press; P. Anand, G. Hunter, R. Smith, "Capabilities and Well-Being: Evidence Based on the Sen-Nussbaum Approach to Welfare" Social Indicators Research, 74 (1), 9-55; M. Qizilbash. "Capabilities, well-being and human development: A survey", Journal of Development Studies, 1996, 33, 143 -162.

² A. K. Sen, "Development as Freedom", 1999, New York: Knopf Press.

³ M.C. Nussbaum, "Symposium on Amartya Sen's Philosophy: Adaptive preferences and women's options", Economics and Philosophy, 2001, 17, 67-88.

daha karmaşık koşullar olan sosyal, kültürel, entellektüel aktivitelere katılıyor olması, onurlu ve özgüvenli bir şekilde yaşayabiliyor olmasıdır. Bir başka deyişle, kişinin refah düzeyi kişinin bugün yaşadıkları ve yaptıkları ile ilgilidir (functionings.) Ancak kişinin refah düzeyini anlamak için bir de onun farklı aktivitelerde bulunabilmek, farklı yaşam tarzları seçebilmek gibi fırsatları (capabilities) olup olmadığına da bakmalıyız.

Bu anlamda Sen tarafından geliştirilen 'yapabilirlik yaklaşımı' (Capability Approach), 'refah'ın daha klasik ve ekonomi ağırlıklı kavramlaştırmalarından farklılık göstermektedir; 'refah' sadece gelir veya zenginlik olarak düşünülmez; temel kişi özgürlükleri de 'refah' kavramlaştırılmasına dahil edilir. Sen'e göre, kişinin yaşamından tatmin olup olmadığı da 'refah' düzeyinin anlaşılması için yeterli değildir, bu kişinin yaşamındaki memnuniyetsizlikleri ve olumsuzlukları yapıcı ve yaratıcı bir şekilde dönüştürebiliyor olması da kişi 'refah'ını anlamak için önemli bir noktadır.

Kalkınma ekonomistleri (development economists), gelişmekte olan ülkelerin kadınların eğitime güçlü yatırımlar yapmaları gerektiği konusunu tartışıyor. Bunun sonucu olarak Dünya Bankası ve kalkınma kuruluşları, ulusal hükümetlerle beraber ailelerin kızlarını okula göndermelerini sağlamak için hazırlanan programlara ödenek aktarıyor. Dünya Bankası kadınların eğitimi meselesine daha çok insan sermayesi yaklaşımı (the human capital approach) ile yaklaşmakta; ancak aynı konuya Sen'in yapabilirlik yaklaşımı (the capabilities approach) ile de yaklaşmak mümkün. İnsan sermayesi yaklaşımı esas olarak araçsaldır ve kadınların eğitiminin ekonomik üretim sürecine eklenmesine odaklanır. Yapabilirlik

yaklaşımı ise, eğitimin kadın refahını, gücünü ve temsili (yetkisini) nasıl artırdığına odaklanır.

Geniş çaplı ve büyüyen literatür bize, kadın eğitiminin insan sermayesi kazanımının temel yolu olduğunu kanıtını sağlıyor. Kadınların eğitimi, pek çok durumda gelirden daha güçlü bir etki göstererek, çocuk ölüm oranları üzerinde önemli bir faktör olarak ortaya çıkıyor.⁴ Ayrıca pek çok çalışma, kadınların eğitiminin, çocukların sağlığı ve beslenmesi üzerinde de güçlü bir etkiye sahip olduğu sonucunu ortaya çıkarmıştır. Sonuç olarak güncel çalışmalar gösteriyor ki, annelerin aldığı eğitim, çocukların eğitimi üzerinde babaların aldığı eğitimden çok daha güçlü bir etkiye sahiptir.⁵

Dünya Bankası, kadınların eğitimi konusunda "insan sermayesi yaklaşımı" siyasetini izlemektedir. Bu yaklaşım insan sermayesinin üretim sürecine girişini esas alır; eğitim seviyesi yükselen bir toplum ekonomik seviyenin de büyümesine öncülük etmiş olacaktır, çünkü eğitimi insanlar eğitimsiz insanlardan daha verimli olmaktadır.

İnsan sermayesi yaklaşımının aksine Amartya Sen ve Martha Nussbaum'un yapabilirlik yaklaşımının merkezinde insanların temsili ve refahı yer almaktadır. Sen ve Nussbaum, kadınların eğitimi, kadınların yapabilirliklerini artıracığı için savunurlar.

Sen'in 'yapabilirlik yaklaşımı' üzerine yapılan tartışmalarda Nussbaum, Sen'in yaklaşımını benimsemekle ve refah kavramlaştırmasında kişinin çeşitli deneyimler yaşayabilme olanaklarına sahip olmasının önemini kabul etmekle beraber kişinin bugün yaşadıkları (functionings) üzerinde de durulması gerektiğine dikkat çekmiştir.⁶ Bu anlamda Nussbaum, Sen'den farklı olarak

⁴ Mensch, Barbara, H. Lentzner, and Samuel Preston. 1985. Socioeconomic Differentials in Child Mortality in Developing Countries. New York: United Nations; Schultz, T. Paul. 1993. "Returns to women's education." in Women's Education in Developing Countries, Eds. Elizabeth King and M. Anne Hill. Baltimore, MD: The World Bank.

⁵ Behrman, Jere. 1997. "Mother's schooling and child education: A survey." Unpublished manuscript, University of Pennsylvania.; Schultz, T. Paul. 1998. "Why governments should invest more educating girls than boys." Unpublished manuscript, Yale University; Montgomery, Mark, Mary Arends-Kuenning, and Cem Mete. 2000. "The Quantity-Quality Transition in Asia." in Population Change in Asia: Transition, Development, and Aging, edited by Cyrus Chu and Ronald Lee, supplement to Population and Development Review Vol. 26.

⁶ M. Nussbaum, "Capabilities and Social Justice", International Studies Review, Vol. 4, No. 2, International Relations and the New Inequality (Summer, 2002), pp. 123-135.

şöyle bir argüman geliştirmektedir: biz iyi bir yaşamın nasıl olması gerektiği konusunda bir fikir birliğine sahip olabiliriz, ancak, kimseyi, bizim iyi olarak tanımladığımız yaşam tarzına mahkum edemeyiz. Bu nedenle, Nussbaum'a göre, kişilerin farklı yaşam tahayüllerini savunabilecek ortamları olmalı, içinde buldukları siyasi yapı buna imkan vermeli, ancak, sonuç olarak kişiler nasıl bir yaşam istediklerini kendileri belirlemelidirler. Nasıl bir yaşamın 'iyi bir yaşam' olacağı, kişilere, 'refah' adına diretilmemelidir. Bu anlamda, Nussbaum'un yaklaşımının Sen'in 'yapabilirlik yaklaşımı' ile Sugden'in öznellik temelli yaklaşımı arasında bir köprü oluşturduğu söylenebilir.⁷

Bu çalışmada Nussbaum'un kavramsal çerçevesinden yararlanılmıştır. Kısaca özetlemek gerekirse, 'refah', toplumsal, ekonomik ve hatta politik bağlamda bir iyilik hali olarak ele alınmaktadır. Projenin temel sorunsalı kişi değil de 'aile refah'ı olduğu için göz önünde bulundurulması gereken noktalardan biri de, ailenin iyilik durumunun aile üyeleri tarafından aynı şekilde algılanmıyor ve aynı şekilde deneyimlenmiyor olması ihtimalidir. Aile üyelerinin bugün yaşadıkları deneyimler (functionings) farklılık gösterebileceği gibi çeşitli deneyimler yaşayabilecek olanaklarına da farklı ölçülerde sahip olabilirler

Buraya kadar üzerinde durulan yaklaşımlar ve tartışmalar, şüphesiz refah literatüründe süregiden ve uzun bir zaman boyutuna sahip farklı yaklaşımlar arasındaki etkileşim ve tartışmaların tamamını kapsamamaktadır. Ancak refah algısının 'öznelliği ile nesnelliği' tartışması ile, buna bağlı olarak aralarındaki etkileşim konusunun refah literatürünün ana eksenlerinden birisini oluşturduğu söylenebilir.

Sosyal araştırmalar alanında yapılagelen yaşam memnuniyeti, mutluluk ve refah araştırmaları bu üç değişkenden hangisini öne alarak yapılırsa yapılınsın, sonunda diğerlerini de kavramsal çerçeveleri içine almak-

tadır. Bu üç değişken arasında bağıntı çok yüksektir, kimi gözlemlerde özdeşlik haline dahi yaklaşır.

Türkiye'de Ailelerin Refah Düzeyi Araştırması'nda, literatürdeki farklı yaklaşımları dikkate alarak bir dizi sorgulama değişkeni oluşturulmuştur.

Temmuz 2009 da Avrupa Birliği projesi olarak yayınlanan Quality of Life in a Changing Europe araştırması, seçilmiş sekiz AB üyesi ülkede halkın yaşam kalitesi / refahı değerlendirmelerini saptamayı amaçlamıştır. Maddi imkanların mutluluk ve refaha katkısı ile çalışma yaşamı ve işyeri koşullarının kişinin sosyal refah düzeyi ile ilişkisi, bu çalışmanın öne çıkan konularıdır. Bu araştırmanın özellikle iş yaşamı ile ilgili sorgulama çerçevesi, Türkiye'de Ailelerin Refah Düzeyi Araştırması ile benzerlik taşımaktadır.

Avrupa Yaşam ve Çalışma Koşullarının Gelişimi Vakfı (European Foundation for the Improvement of the Living and Working Conditions) tarafından yapılan Yaşam Standartlarının Gelişimi Araştırması'nda 'European Quality of Life Survey' nicel saha çalışmasının 10 alt başlıkta toplanan soru bölümlenmesi, araştırmamızın kavramsal çerçevesi ve amacı ile örtüşen sorgulama konuları itibarıyla incelenmiş ve dikkate alınmıştır.

2008 yılında TÜİK tarafından yapılan Yaşam Memnuniyeti Araştırması'nda ölçümlenen 'algılanan refah' düzeyi ile Türkiye'de Ailelerin Refah Düzeyi Araştırması'nın eş bulgusu diğer bir karşılaştırma düzlemi olarak dikkate alınmıştır.

Refah araştırmalarının kavramsal çerçeveleri, sorgulama konuları ve bunların dayandıkları kuramsal yaklaşımlar itibarıyla incelenmesi sonucunda anlaşılmaktadır ki; literatürde 'refah'ın uzun zaman boyutuna sahip kavramsallaştırma tartışmalarının sayesinde günümüz-

⁷ P. Anand, G. Hunter, R. Smith, "Capabilities and Well-Being: Evidence Based on the Sen-Nussbaum Approach to Welfare" Social Indicators Research, Vol. 74, No. 1 (Jan., 2005), pp. 9-55.

de yapılan tekil ya da çok ölkeli 'refah araştırmaları'nın nicel ve nitel saha çalışmalarında sorgulama konuları önemli ölçüde birbirleri ile benzeşmeye başlamış, başka bir deyişle evrensel bir standarta doğru evrilmiştir.

Türkiye'de Ailelerin Refah Düzeyi Araştırması'nın kavramsal çerçevesi bu evrimin incelenmesi ile ve sorgulama dilinin öznemiz olan toplumun sosyo psikolojik algısına uyumlu haline getirilmesi ile oluşturulmuştur.

Araştırmanın anılan çalışmalardan belirgin farklılığı ise nicel ve nitel saha çalışmalarında örneklem hacminin genişliği sayesinde, Türkiye'nin coğrafi bölgeleri bazında sonuç üretmesidir. Yaşanılan mekanın kır / kent ayrımında, kasaba / kent / metropol bağlamında, bölgelerin az ya da çok gelişmiş olma durumları açısından aile refahı kavramlaştırmasının farklılaşması yanı sıra refah düzeyinin belirlenebilmesi, aile ölçeğinde değişim örüntüsünün daha etkin ve yaygın bir biçimde kavranabilmesini sağlayacaktır. Aile üyelerinin cinsiyet / yaş / eğitim / çalışma konum ve biçimlerine ilişkin dağılımlar, hem mekanla bağlı hem de mekandan bağımsız olarak ayrıntılı bir biçimde analiz edildiğinde aile refahı kavram ve düzeyinin sergileyeceği yapı, refahın dağılım ve değişim örüntüsünü de ortaya çıkarmış olacaktır.

2 ARAŞTIRMA BULGULARI

Türkiye'de Aile Refahı Araştırması'nda "refah" kavramının ne gibi çağrışımlarla düşünüldüğü öncelikle derinlemesine tekli görüşmeler ve odak grup toplantılarıyla öğrenilmeye çalışılmıştır. Araştırmada, katılımcıların ekonomik ve sosyo-psikolojik kavramlarla refahı ilişkilendirdikleri görülmüştür.. Ekonomik kavramlar içerisinde 'varlık / yokluk' ikilemi, 'gelecek garantisi' ya da 'temel ihtiyaçların karşılanması'nın üstü' ifadeleri; sosyo-psikolojik çağrışımlar içerisinde de 'huzur / sağlık / mutluluk', 'inançlı yaşam', 'dostluk / arkadaşlık' kavramları en çok yinelenenler arasında yer almıştır. Derinlemesine tekli görüşmelerde ve odak grup toplantılarında katılımcılara refahı bileşenleri sorulduğunda da; para / ekonomik güç, eğitim / bilinçlenme, toplumsal huzur / toplum barışı, iş

ve sağlık kavramlarının öne çıktığı görülmüştür..

Nicel alan araştırmasında deneklere üç grup halinde sayılan seçenekler arasından "sizin refahınız için önemli gördüğünüz üç tanesini önem sırasına göre sıralayınız" şeklinde sorulan sorulara verilen yanıtlar refaha ilişkin şu kavramları öne çıkarmıştır; İlk altılı gruptan, "sağlığımızın iyi olması / iyi bir aile hayatının olması", ikinci gruptan "iyi yaşam standartlarına sahip olmak / eş ile uyumlu bir beraberlik olması" ve üçüncü altılı grupta ise "çocuklarımızın iyi bir eğitime sahip olması / iyi bir işe sahip olmak". Bu ifadelerin bütünleştirilmesi; iyi yaşam standartlarına sahip, uyumlu bir eş ile iyi bir aile hayatı ve iyi bir işi olan, çocuklarının iyi bir eğitim olanağına sahip olduğu, sağlıklı bir yaşam aile refahının hem nitel hem de nicel araştırma bulgularıyla tanımlanmış biçimini ortaya koymuştur.

2.1 Refah Çağrışımları ve Refah'ın Bileşenleri

Türkiye'de Ailelerin Refah Düzeyi 2010 Araştırması; "refah" kavramının ne gibi çağrışımlarla düşünüldüğünü ve "refah"ın bileşenlerinin neler olduğunu, öncelikle derinlemesine tekli görüşmeler ve odak grup toplantıları yoluyla irdelemeye yönelmiştir. Nitel veri derleme çalışmalarında katılımcıların, ekonomik ve sosyo-psikolojik kavramlarla refahı ilişkilendirdikleri, 'varlık / yokluk' ikilemi, 'gelecek garantisi' ya da 'temel ihtiyaçların karşılanması'nın üstü' ifadeleri yanı sıra, 'huzur / sağlık / mutluluk', 'inançlı yaşam', 'dostluk / arkadaşlık' söylemleriyle kavrama açıklık getirmeye çalıştıkları gözlemlendi. Derinlemesine tekli görüşmelerde ve odak grup toplantılarında katılımcılara refahı bileşenleri sorulduğunda da; para / ekonomik güç, eğitim / bilinçlenme, toplumsal huzur / toplum barışı, iş ve sağlık, ilk akla gelen açıklama biçimleri olarak öne çıkmıştır.

Nicel alan araştırmasında deneklere üç grup halinde sayılan seçenekler arasından "sizin refahınız için önemli gördüğünüz üç tanesini önem sırasına göre sıralayınız" şeklinde sorulan üç soruya verilen yanıtlar refaha ilişkin aşağıdaki kavramları öne çıkardı. İlk altılı grupta; "sağ-

lığımızın iyi olması / iyi bir aile hayatının olması / toplumda adaletin hakim olması". İkinci grupta "iyi yaşam standartlarına sahip olmak / eş ile uyumlu bir beraberlik olması / toplumda barışın olması" ve de üçüncü altılı grupta ise "çocuklarımızın iyi bir eğitime sahip olması / iyi bir işe sahip olmak / zenginle yoksul arasında çok eşitsizlik olmaması". Bu ifadelerin bütünleştirilmesi; iyi

yaşam standartlarına sahip, uyumlu bir eş ile iyi bir aile hayatı ve iyi bir işe sahip olan, çocuklarının iyi bir eğitim olanağına sahip olduğu, sağlıklı, adaletin hakim olduğu, zengin-fakir eşitsizliğinin çok olmadığı, barış içindeki bir toplumda sürdürülen yaşam, aile refahının hem nitel hem de nicel araştırma bulgularıyla tanımlanmış biçimini ortaya koymuştur.

Tablo 3.1 Refah için önemli sayılan özelliklerin sıralanması

Gördükleriniz içinde sizin refahınız için daha önemli saydığınız üç tanesini işaretleyin	Kır	Kent	Genel
Sağlığınızın iyi olması	7,60	7,74	7,69
İyi bir aile hayatının olması	5,37	5,78	5,66
Toplumda adaletin hakim olması	4,62	4,53	4,55
İyi komşuluk ilişkilerine sahip olmak	4,72	4,17	4,34
Sağlık ve sosyal güvenlik hakkına sahip olmak	4,07	3,96	3,99
Güvenilir / tehlikesiz bir çevrede yaşamak	3,62	3,82	3,76
İyi yaşam standartlarına sahip olmak	6,75	6,32	6,45
Eş ile uyumlu bir beraberlik olması	5,56	5,74	5,69
Toplumda barış olması	5,26	5,32	5,30
İş güvencesine sahip olmak	5,00	4,96	4,97
İyi bir eğitime sahip olmak	3,87	4,05	3,99
Görüşlerini özgürce söyleyebilmek	3,55	3,60	3,58
Çocuklarınızın iyi bir eğitime sahip olmaları	6,37	7,39	7,08
İyi bir işe sahip olmak	6,16	5,89	5,97
Zenginle yoksul arasında çok eşitsizlik olmaması	4,41	4,47	4,45
İyi bir sosyal hayata / arkadaş çevresine sahip olmak	4,31	4,21	4,24
İyi kalitede bir evde oturmak	4,57	3,98	4,16
Çevre kirlenmesinden korunan, temiz bir çevrede yaşamak	4,16	4,03	4,07

Altılı gruplar halinde deneklere kendi içlerinde sıralaması için sorulan onsekiz cümleye verilen yanıtların belirtilme puanlamasına göre dağılımı yukarıdaki tabloda sergileniyor. Kırsal ve kentsel yerleşimler ayrımında sergilenen dağılımlar, yerleşim farklılaşmasına göre sıralamanın değişmeyip, belirtilme puanlarının küçük farklılıklar ortaya çıkardığı görülüyor. Bunun tek istisnası kırsal yerleşim yerlerinde “iyi komşuluk ilişkilerine sahip olmak” ifadesinin kentlerde yaşayanlar tarafından ağırlıkla belirtilen “toplumda adaletin hakim olması” cümlesinin yerine geçişidir ki, bu da yaşanan yüz yüze ve anonim ilişkiler farkının refah kavramına yansıma biçimi olarak ele alınmalıdır.

Nitel ve nicel alan araştırma bulgularının birlikte değerlendirilmesiyle oluşan Türkiye’de Aile Refahı Araştırması 2010, Türkiye’de aile ve bireylerinin refah düzey ve kavramlaştırmalarını irdelerken, aynı zamanda hanelerinin sosyo-ekonomik yapılarına ve araştırma kapsamına giren hane ve bireylerin sosyo-demografik ve ekonomik özellik ve farklılaşmaları üzerinde de durulmuştur.

2.2 Demografik ve Sosyo-Ekonomik Yapı

Nicel alan araştırmasıyla ulaşılan araştırma evreninin -ki bu evren kırsal ve kentsel Türkiye hanelerinin tamamını kapsamaktadır- hane özellikleri olarak şu noktalar öne çıkıyor;

- Türkiye’de ortalama hane büyüklüğü, araştırma verilerine göre 3,99 kişi. Ancak bu ortalama hane büyüklüğü metropollerde 3,65 olarak ölçülürken büyük kentlerde 4,11’e çıkıp kasabalarda 3,88’e ve kırsal kasabalarda da 3,75’e geriliyor. Belde ve köylerde ise 4,30’a ulaşıyor.

- Coğrafi bölgeler bağlamında ortalama hane büyüklüğü önemli farklılıklar gösteriyor. Marmara, Ege, Batı Anadolu’da 3,17 ile 3,85 arasında değişirken, Orta-doğu / Kuzeydoğu ve Güneydoğu Anadolu’ya gidildiğinde 4,93 ile 5,43 arasında değişen ortalama hane büyüklüğüyle karşılaşılıyor.

- Araştırma Türkiye hanelerindeki nüfusun cinsiyet dağılımını yüzde 50,5 kadın, yüzde 49,5 olarak belirirken, nüfusun yüzde 25,5’inin 0 – 14 yaş grubu yüzde 6,7’sinin de 65+ yaş grubundan olduğunu ve dolayısıyla nüfusun ancak üçte ikisinin iktisaden faal nüfus içinde yer aldığını gösteriyor.

- Araştırmanın Türkiye nüfusu yaş dağılım tablosu; 0 – 4 yaş grubunun 5 – 9 yaş grubundan ve 5 – 9 yaş grubunun da 10 – 14 yaş grubundan daha az nüfusa sahip olduğunu ve de son 15 yıllık dönemde Türkiye nüfus artış hızının yavaşladığını gösteriyor.

- Türkiye nüfusunun yüzde 10’u daha okula başlamamış çocuk, yüzde 24’ü öğrenci, kalan yüzde 66’sı ise okullaşma sürecini tamamlanmış bireylerden oluşuyor. Okullaşma sürecini tamamlamış kesimin en son bitirdiği okulların dağılımına bakıldığında yüzde 60,7’lik en büyük grup ilkokul ve daha az eğitim görmüşlerden oluşurken, ancak yüzde 8,5’lik bir kesimin yüksekokul, üniversite bitirmişlerden oluşması dikkat çekici bir nokta.

- Türkiye nüfusunun çalışma konumu dağılımına (durumu belirsiz olan bine 2’lik kısmı göz ardı edilerek) bakıldığında toplam nüfusun yüzde 34,4’ü okula gitmemiş çocuk ve öğrencilerden; nüfusun yüzde 35,8’i ev kadınları, emekliler, çalışmayan yaşlı ve özürülülerden; yüzde 29,5’i ise fiilen çalışıyor olanlar ile işsizlerden oluşuyor. Ayrıca çalışanların (iş arayan işsizler dahil) yüzde 84’ü erkek, ancak yüzde 16’sı kadındır.

Araştırma deneklerinin kendi bireysel özelliklerine bakıldığında ortaya çıkan özellikler;

- Araştırma kitlesinin kadın ağırlıklı (% 54,7) olduğu ve dolayısıyla erkeklerin olması gerekenden yaklaşık 4 puan daha düşük oranda temsil edildiği,

- Araştırma kitlesinin yüzde 74’ünün evli, yüzde 15’inin hiç evlenmemiş ve kalanların ise dul ve boşanmışlardan (% 11) oluştuğu ve deneklerin yüzde 80,4’ünün çocuk sahibi olduğu,

• En son bitirilen okul dağılımına göre deneklere bakıldığında yüzde 60'ının ilkokul ve daha az eğitilmiş oldukları, ortaokul bitirmiş olanların yüzde 12, lise bitirmişlerin yüzde 19 ve de yüksekokul / üniversite bitirmişlerin oranının ise yüzde 9'da kaldığı,

• Deneklerin yüzde 30'u çalışanlardan; çalışanların ise yüzde 49'u mavi yakalı, yüzde 33'ü kendi hesabına çalışan, yüzde 18'i de beyaz yakalı çalışanlardan oluştuğu,

• Araştırma anında çalışmıyor olan deneklerin yüzde 59'unun ev kadınlarından, yüzde 18'inin emeklilerden, yüzde 11'inin işsizlerden, yüzde 7'sinin öğrencilerden, yüzde 5'inin de çalışmıyor yaşlı ve özürliülerden oluştuğu,

şeklinde gerçekleşiyor.

Araştırmada deneklerin beyanlarından hareketle hanelerinin gelir ve statü konularına ilişkin dağılımlara da ulaşılmıştır. Ulaşılan bu dağılımlar;

• Türkiye'nin toplam kullanılabilir hane gelirinin yüzde 43,9'una en üst yüzde 20'lik gelir dilimi hanelerinin sahip olduğunu, buna karşın en alt yüzde 20'lik gelir diliminin toplam içindeki payının yüzde 5,4 düzeyinde kaldığını,

• Türkiye'de hanelerin aylık ortalama kullanılabilir gelirleri 1.251 TL olarak hesaplanırken, kentsel yerleşim yerlerindeki haneler için bu gelirin 1.445 TL'ye yükselip, kırsal yerleşim yerlerinde yaşayan haneler için ise aylık ortalama 802 TL'ye gerilediğini,

• Yapılan bu hesaplama kentsel hanelerde gelirlerin ihtiyaçları karşılama düzeyi ortalama puanın (10 üzerinden) 3,7, Türkiye genelinde 3,5, kırsal yerleşimlerde de 3,3 olduğunu ve dolayısıyla haneler açısından gelirin giderleri karşılama düzeyinin ZOR ve ANCAK kavramları arasında sıkıştığını,

• En üst SES tabakası olan A (% 2,8) grubunun yüzde 92,3'ünün, üst SES tabakası olan B (% 13) gru-

bunun da yüzde 68,3'ünün kentlerin en üst yüzde yirmilik gelir diliminde yer aldığını,

• Alt ve en alt SES tabakaları olan D (% 28,3) ve E (% 3,4) gruplarının, üst SES grupların tersine ağırlıkla en alt yüzde yirmilik gelir dilimine girdiklerini,

gösterirken;

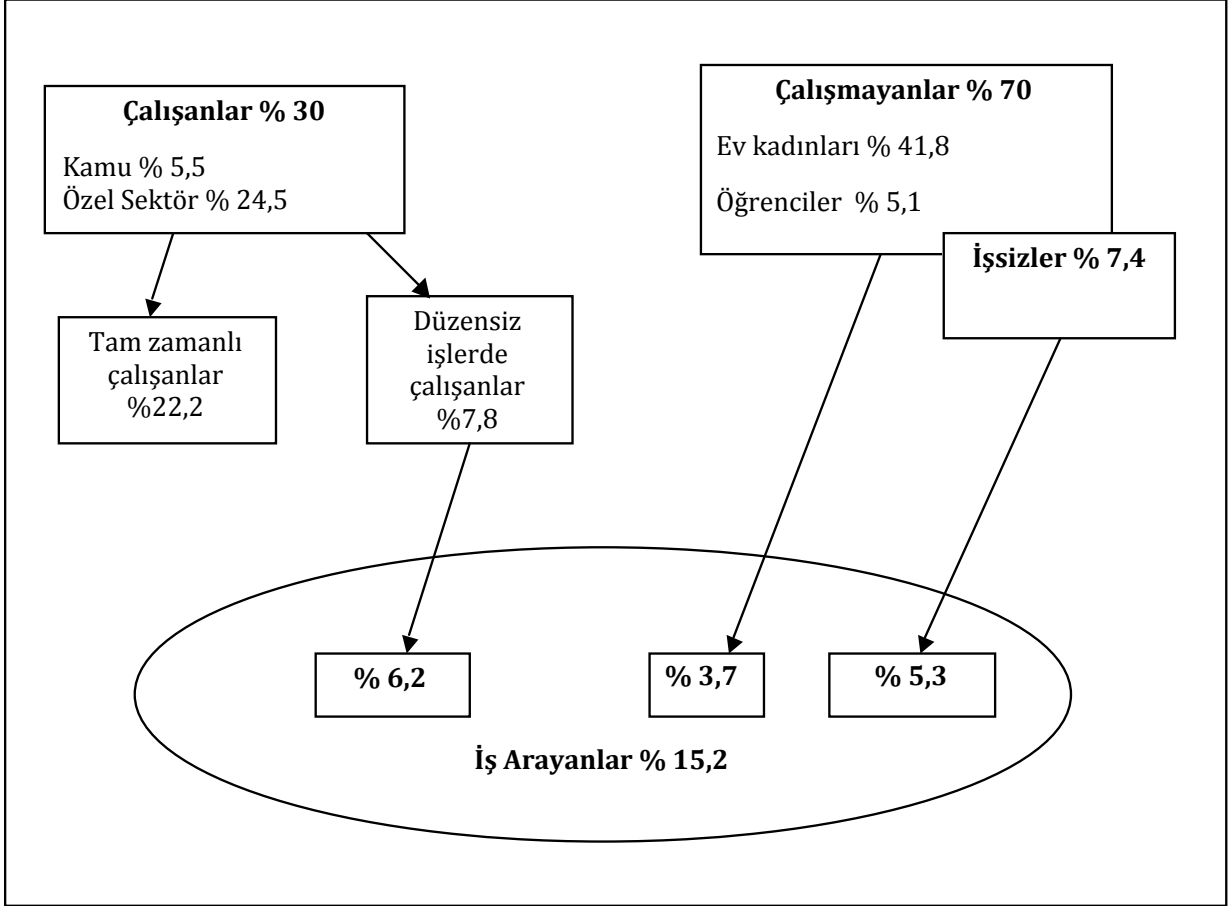
□ Araştırma Türkiye'deki hanelerin yüzde 25,4'ünde yaşamı engelleyen, etkileyen sürekli sağlık sorunu olan bir ya da daha fazla sayıda aile üyesinin bulunduğunu,

□ Yine Türkiye'deki hanelerin yüzde 5,4'ünde bir, yüzde 0,9'unda ise iki ya da daha fazla engelli aile üyesinin bulunduğunu,

□ Hanelerin yüzde 9,8'inde de yaşlılık nedeniyle bakıma muhtaç en az bir kişinin olduğunu,

□ Ve de deneklerin yüzde 24'ünün ne kendisi ne de aile üyeleri kanalıyla sosyal güvenlik kurumlarından yararlanma hakkına, güvenlik şemsiyesine sahip olmadığını,

ortaya çıkarıyor.

Şekil 3.1: Çalışma Konumu ve İşgücü Piyasası

Araştırmanın konusu olan hanelerin üyeleri ve de araştırmada yapılaştırılmış anketle kendilerinden veri derlenen denekler, çalışma konumları bağlamında sergiledikleri dağılım açısından irdelendiğinde bir fotoğrafın iki ayrı yüzünü sergiliyorlar. Hanelerde işsiz olup, iş arayanlar da çalışanlara dahil edilerek tüm kitlenin çalışma konumlarına bakıldığında ancak yüzde 29,5'lik bir nüfusun iktisaden faal olduğu görülüyor.

Araştırma deneklerinin yüzde 22,2'si tam zamanlı işlerde çalışırken yüzde 7,8'lik bir grup da iş buldukça çalıştığını beyan ediyor. Yüzde 70'lik araştırma anında bir işte çalışmadığını belirtenlerin içinde kendi işsiz olarak tanımlayanların oranı yüzde 7,4 olarak görülüyor. Ancak artık bunların bir kısmı iş aramaktan vazgeçmiş. Buna karşın çalışmayanlar kesiminin içinde olup, kendini işsiz olarak tanımlamayanlar arasından da, artık iş aramaya

başladıkları (yüzde 3,7'lik bir kesim) görülüyor.

Eğer iş arayanlar, istedikleri gibi tam zamanlı bir iş bulabilirlerse 18 ve daha büyük yaşlardaki kitlenin içinde çalışanların oranı yüzde 39'a yükselmiş olacak. Bu kesimin 1,6 puanlık kısmı tam zamanlı değil, iş buldukça çalışanlardan oluşacak. İşte bu yeni çalışma konumu oransal dağılımı da, yukarıda sergilenen demografik ve sosyo-ekonomik yapının değişme yönüne ilişkin ipuçlarını da ortaya koymuş olacak.

2.3 Sosyal Refah ve Öznel Refah Algısı İlişkisi

Araştırma kapsamında hane ve bireylerin yaşama ilişkin düşünceleri, memnuniyet, mutluluk, dışlanma, uyum ve uyumsuzluk kavramlarıyla, aile hayatından - kamu hizmetlerinden - ekonomik durumdan memnuniyet, refah düzeyi ve öznel refah algısı hakkında nicel hem ve nitel veriler toplanmıştır.

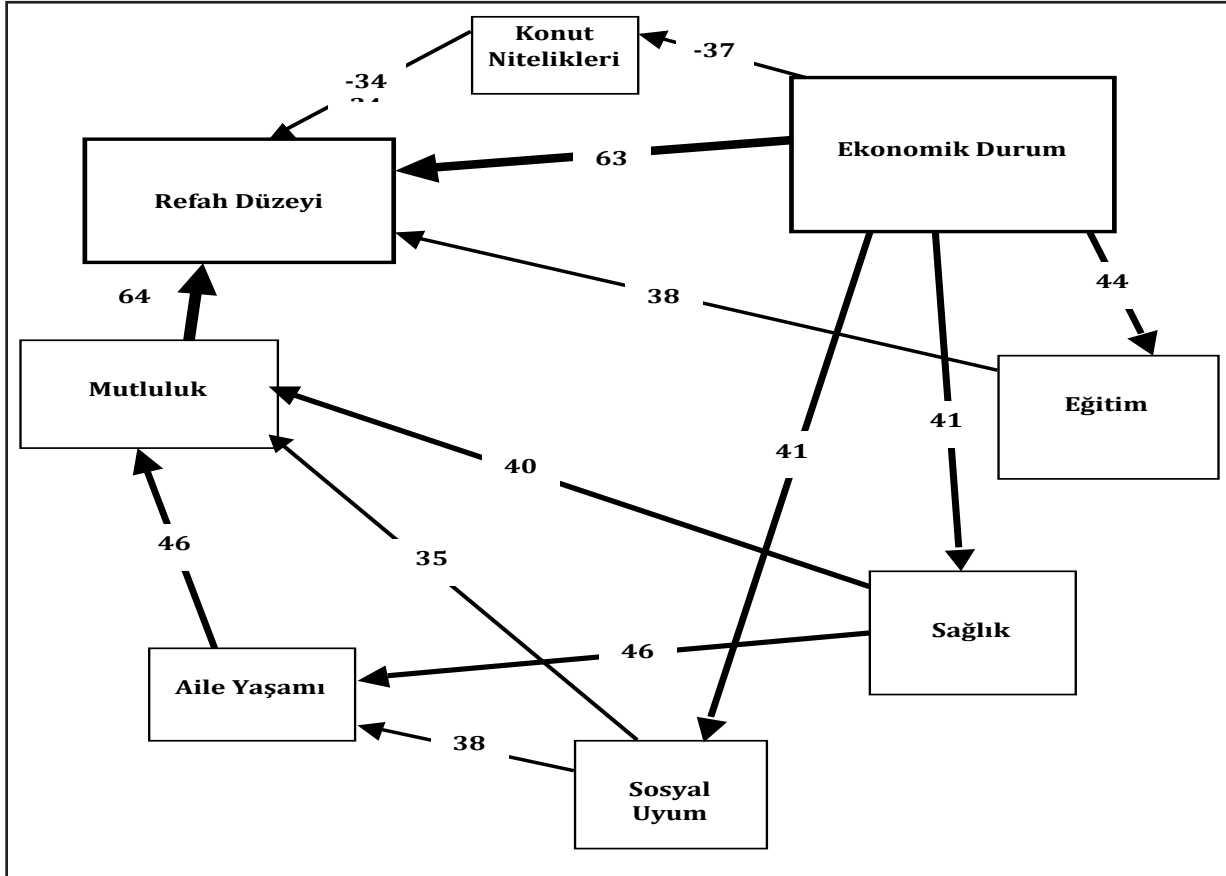
Refah düzeyi ile doğrudan ya da dolaylı ilişki içinde olan bağımlı ve bağımsız değişkenlerin birbirleriyle ikili korelasyonları aşağıdaki şemada özetlenerek sunulmuştur. Şemada sunulan ilişkiler sistematik nitel ve nicel araştırma bulgularının birbirini pekiştirerek ortaya koyduğu bir yapı özelliği taşımaktadır. Ancak şemada kullanılan korelasyon katsayıları nicel araştırma verilerinden elde edilmiş oranlarla ifade edilirken, kullanılan kavramların taşıdığı anlam nitel araştırma bulgularıyla içerik kazanmaktadır. Refah düzeyi, 'ekonomik durumdan memnuniyet' öznel algısıyla yüzde 63'lük bir korelasyon sergiliyor. Ekonomik durumdan memnuniyetin 'alınan eğitimden / sağlık durumundan' memnuniyet ile ailede sosyal uyum ve yaşanan konutun nitelikleriyle ilişkisi önemli bir kavramsal oluşum sürecini tanımlıyor. Bu tanımlamaya göre; bireylerin aldıkları eğitimden ve sağlık durumlarından memnuniyetleri arttıkça, ailede sosyal uyumun ve yaşanılan konutun nitelikleri yüksel-

mesiyle, ekonomik durumdan memnuniyet düzeyi de yükselmektedir. Bu yükseliş, bireyin ve ailesinin refah düzeyinin artışının da ifadesi olarak karşımıza çıkıyor.

'Aile yaşamından memnuniyet' refah düzeyi ile 'kendini mutlu hissetme' öznel algısı üzerinden kurulan bir ilişkiyi sergiliyor. Sağlık durumundan memnuniyet ve ailede sosyal uyum düzeyi öznel algıları, aile yaşamından memnuniyeti etkilerken, aile yaşamından memnuniyet de mutluluk düzeyini oluşumunu belirliyor. Ancak mutluluk, sağlık ile sosyal uyum öznel algı düzeylerinden de bağımsız değil.

Refah düzeyi öznel algısı, öncelikle ve ağırlıklı 'ekonomik durumdan memnuniyet düzeyi' ile 'mutluluk düzeyi' etkisi altında şekillenirken, alınan eğitimden memnuniyet düzeyi ve de yaşanılan konutun nitelikleriyle bütünsel bir oluşum süreci sergiliyor.

Şekil 3.2: Değişkenlerin İkili Korelasyonları

Refah düzeyi öznel algısının ve onun oluşumunda belirleyici olan öznel algı kavramlarının bireyin ve ailesinin sosyo – ekonomik ve demografik özelliklerinden de bağımsız olmadığı;

- Hane ve bireylerin içinde yer aldığı yüzde yirmilik gelir dilimleri yükseldikçe,
  - Sosyo-ekonomik statünün üst tabakalarına doğru gidildikçe,
  - Ortalama eğitim düzeyi arttıkça,
  - Ortalama hane büyüklüğü 2 – 4 kişilik ailelerde odaklaştıkça,
  - Ailenin sahip olduğu çocuk sayısı 1-2'yi aşmadıkça,
  - Yaşanılan yerleşim yeri belde ve köylerden kentlere, metropollere kaydıkça,
  - Yaşanılan konutun eksiklikleri azaldıkça,
  - Nüfus içinde çalışan oranı yükseldikçe,
- artan refah düzeyi puanıyla açıklık kazanıyor.

Yoksulluk düzeyi arttıkça refahın ve mutluluğun gelir ile bağıntısı, diğer belirleyici faktörleri gölgede bırakacak ölçüde yükseliyor. Bu durumda da; 'işe sahip olmak' ve / ya da 'iyi bir işe sahip olmak' öncelik kazanan bir yakla-

şım olarak, refahın olmazsa olmaz koşulu haline geliyor.

Hane ve birey ölçeğinde gelirin, eğitimin ve sağlık durumunun refahın sosyal bir boyutu olarak ağırlık kazınışı, refah düzeyinin yükselişinde etkili olabilecek sosyal politikalara işaret ediyor. Bu politikaların başında ulusal gelirin yükseltilmesi geliyorsa da, bunun temel olarak alt gelir dilimlerinin gelirin artırılması ve dolayısıyla alt / üst gelir dilimleri arasındaki farklılık katsayısının azaltılması olarak anlaşılması ve de uygulanması gereğini ortaya çıkarıyor.

Buna paralel olarak eğitim düzeyinin yükseltilmesi genel amacının odaklanacağı kesimler, öncelikle eğitim düzeyi düşük toplumsal gruplar olmak durumunda. Başka bir deyişle; gelir ve eğitim politikalarında alt sosyo-ekonomik toplumsal gruplara verilecek önceliğin, sosyal refah dağılımının iyileştirilmesine ve refah düzeyinin artırılmasına katkısının da yüksek olacağıdır.

Refah araştırmaları günümüz dünyasında öznel algılara dayalı bir yapıda hem ulusal, hem de uluslararası ölçekte sürekli yenilenen ve toplumun - toplumların nabzını her an kontrol eden çalışmalar olarak giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Bu sürekli çalışmalar, değişimin yönünü ve hızını gösterme açısından olduğu gibi toplumların görelî konumlarının irdelenmesine olanak sağlaması açısından da büyük önem taşımaktadır

KAYNAKÇA

Akder, H. ve Güvenç, M. (Ed.). (2000). Devlet Reformu: Yoksulluk. İstanbul: TESEV.

Akşit, Bahattin ve Akşit, E. E. (1999). Social Conditions. Turkey, Revised Edition, The World Bibliographical Series vol. 27 içinde, Ç. Balim-Harding (ed.). Oxford: Clio Press, 112-119.

Akşit, Bahattin, Akadlı, B., Atauz, A., Biliker, M.A., Eraydın, A. ve Kasnakoğlu, H. (2003) Türkiye'nin Nüfus ve Kalkınma Yazını: Eleştirel Bir Değerlendirme. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.

Akşit, Bahattin ve Şen, M. (1999). Cumhuriyet Türkiye'si Kent ve Köylerinde İnsan ve Hanehalkı Profilleri. Bilanço 1923-1998 Cilt 2: Ekonomi, Toplum ve Çevre içinde, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 231-245.

Akşit, Belma ve Akşit, E. E. (1999). Social services, health and welfare. World Bibliographical Series: Volume on Turkey içinde, Ç. Balım (Ed.). Oxford: Clio Press.

Ayata, S. (1991). Sermaye Bikrimi ve Toplumsal Değişim. Ankara: Gündoğdu Yayınları.

Aysan, M.F. ve Beaujot, R. (2009). Welfare Regimes for Aging Populations: No Single Path for Reform. Population and Development Review, 35(4).

Bauman, Z. (1998). The Rise and Fall of the Welfare State. In Work, Consumerism and the New Poor, Buckingham, Phil: Open University Press.

Boratav, K. (1991). 1980'lı Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Boylu, A. A. ve Terzioğlu, G.R. (2008). Ailelerin Yaşam Kalitelerini Etkileyen Bazı Subjektif Göstergelerin İncelenmesi. Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 26(2), 1-27.

Buğra, A. (2008). Kapitalizm, Yoksulluk ve Türki-

ye'de Sosyal Politika. İstanbul: İletişim.

Buğra, A. (2007). AKP Döneminde Sosyal Politika ve Vatandaşlık. Toplum ve Bilim, 108, 143-166.

Buğra A. ve Keyder, Ç. (2007). Bir Temel Hak Olarak Vatandaşlık Gelirine Doğru. İstanbul: İletişim.

Buğra, A. ve G. Irzık. (1999). Human Needs, Consumption and Social Policy. Economics and Philosophy, 15, 187-208.

Dumanlı, R. (1996). Yoksulluk ve Türkiye'deki Boyutları. Ankara: DPT Uzmanlık Tezi Yayınları.

Esping-Andersen, G. (2000). The Sustainability of Welfare States into the Twenty-First Century. International Journal of Health Services, 30(1), 1-12.

Farmer, P. (2003). Pathologies of Power: Health, Human Rights, and the New War on the Poor. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.

Ferge, Z. (1997). The Perils of the Welfare State's Withdrawal. Social Research, 64(4), 1381-1402.

Ferrera, M. (1996). The 'Southern Model' of Welfare in Social Europe. Journal of European Social Policy, 6(1), 17-37.

Güvenç, M. (2004). Turkey's Demography and Economic Geography: An Overview. Südosteuropa Mitteilungen, 44, 30-43.

Haberkern K. ve Szydlık, M. (2010). State care provision, societal opinion and children's care of older parents in II European countries, Ageing & Society, 30, 299-323.

Hawthorn, G. (Ed.). (1987). The Standard of Living. Cambridge: Cambridge University Press.

Irwin, S. (2009). Locating Where the Action Is: Qu-

antitative and Qualitative Lenses on Families, Schooling and Structures of Social Inequality. The Journal of British Sociological Association, 43(6), 1123-1140.

Kıray, M. (1984). Büyük kent ve değişen aile. Türkiye'de Ailenin Değişimi içinde, T. Erder (Ed.). Ankara: Türk Sosyal Bilimler Demeği Yayını.

Mingione, Enzo. (2001). The Southern European Welfare Model and The Fight Against Poverty and Social Exclusion. Our Fragile World: Challenges and Opportunities for Sustainable Development içinde, M. Tolba (Ed.). Oxford, UK: Eolss Publishers.

Navarro, Vicente. (1999). The Political Economy of the Welfare State in Developed Capitalist Countries. International Journal of Health Services, 29(1), 1-50.

Nussbaum, M. C. ve Sen, A. (Ed). (1993). The Quality of Life. Oxford: Oxford University Press.

Okin, S. M. (2003). Poverty, Well-Being, and Gender: What Counts, Who's Heard?. Philosophy and Public Affairs, 31 (3), 280-316.

Özcan, Y. Z., Ayata, S., Akçay, A., Arun, Ö. ve Erciyes, C. (2003). Toplumsal Yapı, Refah Göstergeleri ve Toplumsal Raporlama. Ankara: Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Ortak Komitesi, Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu, Türkiye Bilimler Akademisi, T.C. Yüksek Öğretim Kurulu.

Özcan Y. Z. ve Özcan, K. M. (2003). Measuring Poverty and Inequality in Turkey. Topics in Middle Eastern and North African Economies, Electronic Journal, 5.

Pierson, Paul. (2001). Introduction: Investigating the Welfare State at Century's End. The New Politics of the Welfare State içinde, P. Pierson (Ed.). USA: Oxford University Press.

Plant, R. (1998). Citizenship, Rights, Welfare. Social Policy and Social Justice içinde, Jane Franklin (Ed.). Cambridge: Polity Press.

Ravanera, Z.R. ve Rajulton, F. (2010). Measuring Social Capital and Its Differentials by Family Structures. Social Indicators Research, 95(1), 63-89.

Tüzün, S. (2000). Kentsel Türkiye Hane ve Bireyleri İçin Bir Tabakalaşma Modeli Olarak Veri Sosyo-ekonomik Statü İndeksi (VERİ S.E.S.İ.). Mübeccel Kıray İçin Yazılar, F. Atacan, F. Ercan ve M. Türkay (Ed.). İstanbul: Bağlan Yayınevi, 371-385.

Twine, Fred. 1994. Citizenship and Social Rights: The Interdependence of Self and Society. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.

Wright, E. O. (1994). Interrogating Inequality. London: Verso.